
ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

*Білоконна Н.І.
Криворізький державний педагогічний університет*

ДО ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ПІДГОТОВКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Реформування початкової ланки освіти в Україні передбачає підвищення рівня загального розвитку й виховання молодших школярів, підготовку їх до активної діяльності. Необхідною умовою формування соціально активної і духовно багатой особистості є оволодіння мовою як засобом спілкування.

Мовленнєву, комунікативну спрямованість у навчанні молодших школярів української мови визначено у Державному стандарті початкової ланки освіти. Тому основне завдання вчителя початкових класів – сформувати в учнів логічно чітке, виразне, правильне усне й писемне мовлення.

Поняття “мовлення” зустрічається в лінгвістичній, психологічній (психолінгвістичній) та методичній літературі. Лінгвістів (І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко, Н.В.Головін, М.Т.Доленко та ін.) мовлення цікавить у співвідношенні його з мовою. Психологи та психолінгвісти (Г.С.Костюк, О.О.Леонтєв, Л.І.Айдарова, Б.Г.Ананьєв, О.В.Скрипченко та ін.) аналізують мовлення як процес породження та сприйняття висловлювання, як вид суто людської діяльності, що забезпечує спілкування. Методисти (М.С.Вашуленко, О.Н.Хорошковська, Л.О.Варзацька, Є.П.Голобородько, Т.О.Ладиженська та ін.), враховуючи наукові досягнення психології, лінгвістики та сучасної методики виявляють педагогічні умови і засоби впливу на процес формування мовленнєвих умінь та навичок школярів.

Робота з розвитку мовлення учнів початкових класів у сучасній шкільній практиці включає такі основні напрямки: *фонетичний* (удосконалення звуковимови учнів, підвищення їхньої вимовної культури); *лексичний* (збагачення, уточнення й активізація словникового запасу молодших школярів; уміння вживати слова у властивому для них значенні); *синтаксичний* (робота над словосполученням і реченням); *рівень тексту* (робота над зв'язним мовленням).

Всі ці напрямки розвиваються одночасно і паралельно, хоча і знаходяться в дещо підпорядкованому зв'язку: словникова робота дає матеріал для словосполучень, речень, зв'язних висловлювань; підготовка зв'язних

висловлювань (текст-розповідь, текст-опис, текст-міркування) обов'язково потребує попередньої словникової роботи.

Лінгводидактичною основою організації роботи над формуванням словникового запасу учнів є *лексикологія* (розділ науки про мову, який вивчає словникову систему).

Із словом як одиницею мовлення учні мають справу з перших днів їх навчання у школі. Ще в період навчання грамоти учитель пояснює першокласникам значення окремих слів, практично (без уживання термінів) учні спостерігають за явищами омонімії (наприклад, *коса, лист*) і багатозначності.

У другому класі школярі знайомляться з вживанням образних слів, порівнянь і стійких висловів у тексті; зіставляють слова, близькі за значенням. У третьому класі вони засвоюють пряме та переносне значення слів, зустрічаються з випадками багатозначності й омонімії. Учні вивчають синоніми, антоніми. У четвертому класі знання школярів про слово розширюються за допомогою практичного використання різних лексем в усному і писемному мовленні та спостереженням за їх уживанням у художніх творах.

Джерелом поповнення словникового запасу учнів, на думку багатьох методистів, є “навколишнє середовище, в якому вони перебувають: мова батьків, учителів, товаришів, мова творів художньої літератури, телепередач та ін.; цілеспрямована робота вчителя, в арсеналі якого є твори художньої літератури, тексти підручників, спеціально розроблені лексичні вправи”. Однак, поза увагою і науковців, і вчителів-практиків залишаються *лінгвістичні словники*, які, на нашу думку, є не тільки “збірниками слів”, але й виступають ефективним дидактичним засобом формування інтелектуальних і мовленнєвих умінь молодших школярів.

За останні десять років з'явилася ціла низка навчальних словників, створених саме для учнів початкових класів. Вони не тільки поповнюють знання молодших школярів, але й допомагають закріпити мовленнєві уміння і навички, сформувати вміння, що сприяють розвитку мислення: аналізувати матеріал словникових статей; порівнювати й співставляти його; доводити свою думку за допомогою додаткових матеріалів, вміщених у словникових статтях; діяти за аналогією і застосовувати творчо отриману інформацію; формувати пізнавальну самостійність молодших школярів.

Шкільна практика показує, що у початкових класах на уроках української мови і читання найчастіше використовуються орфографічні словники. Учні за завданням вчителя знаходять потрібні слова і випишують їх або перевіряють правильність написаного. Наприклад:

Випишіть з орфографічного словничка п'ять слів на літеру **А**. Усно складіть з ними речення.

1. Відкрийте орфографічний словничок на букву **К**. Випишіть по три

іменники жіночого, чоловічого і середнього роду. З двома словами, за власним вибором, складіть речення і запишіть їх.

Аналіз змістовної сторони таких завдань свідчить про їх репродуктивний характер. Виконуючи подібні завдання, учні є пасивними виконавцями. Вони не мають змоги розвивати свої індивідуальні мовні здібності; активно набувати мовленнєвих умінь; включатися в пошукову та творчу діяльність.

Слід зазначити, що учні початкових класів добре знають орфографічні словники, вміють з ними працювати, але звертаються до своїх надійних помічників лише тоді, коли цього вимагає педагог. Особливо непокоїть той факт, що рівень інформованості учнів про наявність інших лінгвістичних словників та уміння вільно орієнтуватися в них, самостійно знаходити потрібну інформацію надзвичайно низький. Так, лише 3% від опитаних 630 молодших школярів (анкети, інтерв'ю), знають про існування "Словника української мови в малюнках" [1]. Цей довідник вміщує слова, що входять до активного лексичного мінімуму з рідної мови учнів початкових класів.

У словникових статтях, розміщених за алфавітом заголовних слів-іменників, наводяться початкові та інші форми різних частин мови. Ліворуч розташовані "родичі" заголовного слова, які допоможуть молодшим школярам правильно визначити спільну частину споріднених слів – *корінь*; зрозуміти значення слів, які зустрічаються вперше. Окремі слова мають етимологічну довідку. Праворуч словникова стаття містить описове тлумачення одного чи кількох значень заголовного слова. Вказівка на правильну літературну вимову, наявність приказок та прислів'їв, скоромовок, фразеологізмів, невеликих віршів допомагають школярам краще запам'ятати словникові слова, правильно вживати їх у своєму мовленні. Крім словникових статей є ще й тематичні сторінки, на яких об'єднано в групи багато слів, що спільні між собою за змістом ("Батьківщина", "Сім'я", "Будинок" та ін.).

На особливу увагу заслуговує "Тематичний словник школяра" [3]. Це перший тематичний словник в Україні для учнів молодшого шкільного віку. Книга-довідник призначена для повсякденного користування на уроках (рідної мови, читання, природознавства, народознавства, художньої праці, образотворчого мистецтва) та для успішного виконання самостійної домашньої роботи. Значення слів у словнику розкриваються за темами (усього їх 87). За алфавітним покажчиком (С.317-331) легко відшукати будь-яке потрібне слово. Величезна інформація, що так вдало зібрана авторами словника, стане в нагоді багатьом школярам.

Спостереження за роботою вчителів початкових класів (відвідано понад 210 уроків української та російської мови) показали, що широке й систематичне використання лінгвістичних словників у навчальному процесі значно уповільнюється через відсутність у молодших школярів умінь користуватися

цією довідковою літературою.

Перш ніж формувати у молодших школярів уміння користуватися лінгвістичними словниками, необхідно було чітко визначити критерії рівня сформованості цього уміння: 1) інформованість учнів про різні лінгвістичні словники; 2) уміння учнів вільно орієнтуватися у структурі словників; 3) уміння школярів самостійно користуватися словниками під час виконання завдань творчого характеру.

Пам'ятаючи, що формування будь-якого уміння відбувається поетапно, під час проведення експериментального навчання нами було виділено:

1 етап – аналіз уміння, яке формується; пояснення учням його значення в навчально-пізнавальному процесі; ознайомлення учнів з правилами дій.

2 етап – практичне відпрацювання уміння за допомогою навчально-пізнавальних завдань.

3 етап – закріплення сформованого уміння; використання його у творчій діяльності.

Важливим синтетичним методом формування умінь є система вправ. В сучасних методиках існують різні підходи до системи вправ. Найбільш поширеною є типологія вправ за дидактичними цілями. Основа їх – характер пізнавальної самостійності учнів (репродуктивні, конструктивні, творчі). Відомі також типології, побудовані на основі механізму пізнавальної діяльності: підготовчі, мотиваційні, діагностичні, рефлексивні, навчальні, праксиологічні та контрольні вправи (В.П.Паламарчук).

Розробляючи систему вправ, які допоможуть сформувати у молодших школярів уміння працювати з лінгвістичними словниками, ми врахували згадані типології і запропонували такі навчально-пізнавальні завдання:

Підготовчі вправи: казка про короля Словника; подорож у країну Словникарію; дидактичні ігри “Хто швидше?”, “Вгадай мешканців чарівних будиночків”, “Знайди загадане слово” та ін., які допомагають учням закріпити знання з теми “Звуки і букви. Алфавіт”, вільно орієнтуватися на сторінках словників і знаходити назване вчителем слово.

Тренувальні вправи: практичні завдання на запис слів в алфавітному порядку; на пояснення лексичного значення слів, у яких треба вставити пропущену орфограму; на розташування слів в алфавітному порядку з урахуванням другої, третьої та четвертої букв; на ознайомлення з етимологією слова; на добір спільнокореневих слів; на правильність вибору найбільш точного слова для висловлення власної думки; на доведення правильності визначення багатозначності слова тощо.

Творчі вправи: практичні завдання, які виконуються учнями самостійно і потребують умінь використовувати інформативні та мовні можливості

словникових статей у нових умовах.

Таким чином, запропоновані завдання сприяють зростанню активності мовленнєвої діяльності молодших школярів, підвищенню рівня самостійності учнів, розвитку творчої уяви. Кожен учень має змогу проявити свої здібності, а вольові зусилля та емоційний стан закріплюють позитивне ставлення учнів до рідної мови, формують у них розуміння важливості словників як довідників і найперших порадників.

Література

1. Коломієць М.П. Словник української мови в малюнках. – К.: Освіта, 1995. – 497 с.
2. Паламарчук В.Ф. Як виховати інтелектуала? – К.: Знання, 1999. – 187 с.
3. Прищепя К.С., Лук'яненко Г.В. Тематичний словник школяра. – К.: Гала, 1998. – 513 с.

*Бевз В.Г.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова*

ВЕКТОРИ В РОБОТАХ В.П. ЄРМАКОВА

В історії науки питанню творення, розвитку і застосування векторного числення присвячено багато робіт різних авторів. Ця проблема висвітлювалася під різними кутами зору стосовно джерел векторного числення (геометричне, механічне, алгебраїчне) і в постійній дискусії щодо їх взаємного впливу та пріоритетів. В 1893 році Д.У. Гіббс писав, що векторний аналіз не є творінням однієї людини і що векторне числення чітко виділяється і в явному вигляді використовує ті поняття, які зустрічаються між рядками праць великих геометрів, механіків і астрономів минулого. Історико-енциклопедичні та математичні довідники стверджують, що творення апарату векторного числення і подальший його розвиток здійснювалися за участі Аргана, Весселя, Беллавітіса, Гамільтона, Грассмана, Тета, Максвела, Гібса, Хевісайда та ін.

Досить інтенсивно формуванням теорії векторного числення займалися в середині XIX століття вітчизняні вчені І.І.Сомов (механічний напрям), П.Е.Ромер (алгебраїчний напрям), В.П.Єрмаков (геометричний напрям).

Одним з перших вітчизняних математиків, хто розробив і включив до навчальних курсів теорію векторів, був професор Київського університету св. Володимира В. П. Єрмаков.